

Radics Viktória

Érzékeny emlékművek

Az emlékművek kőből, márványból vagy bronzból készülnek, mégis érzékenyek. Netán agresszívek. Az emlékművek a kollektív emlékezet csomópontjait öntik formába, a megrendelő általában az állam, és a szándék nem ritkán az emlékezetkultúra manipulálása. A kollektív emlékezetnek van szóbeli formája is, ami az emberek elbeszéléseiből, emlékezéseiből formálódik, de az nincs kőbe vésve, és folyton alakul. Az írásos kollektív emlékezet is lezárhatatlan – ezt történészek, újságírók, politikusok, írók, költők, filmesek, művészek alakítják újra meg újra. A mindenkori kormányzat ebbe a kettőbe kíván beleszólni, jobbik esetben kikristályosítja azt, ami a népi emlékezetben forrong, rosszabbik esetben meghamisítja a történelmet.

A vajdaságiak kollektív emlékezetében, ami a huszadik század első felét illeti, két traumatikus csomópont van: az egyik a „hideg napok”, az 1942 telén bekövetkezett mészárlás, amelynek során a magyar csendőrök és katonák zsidókat, szerbeket és romákat gyilkoltak le Újvidéken. A magyar bevonulás szinte mindenhol gyilkolással járt, az újvidéki ún. *razzia* emlékezete ennek a vérengzészulárnak a sűrítménye. Az újvidéki tömeggyilkosság négy főbűnösét a háború után elítélték és kivégezték. A Duna-parton a *Család* nevű bronz emlékmű, Jovan Soldatović alkotása, amelyet 1971-ben emeltek, az áldozatok neveit 66 bronz táblán sorolja fel.

Amikor a partizánok győzelmet arattak és Vajdaság területén is katonai közigazgatás lépett hatályba, 1944/45-ben megtorlás következett. Erről Jugoszláviában sokáig nem lehetett, nem volt szabad beszélni, csak suttogás formájában élt az esemény a kollektív népi emlékezetben. A partizánok bíróság eljárás nélkül számolatlanul kínozták és gyilkolták le a magyarokat, németeket, horvátokat, akiket a néphatalom ellenségének nyilvánítottak, és azt állították róluk, hogy a háború alatt együttműködtek a német és a magyar megszállókkal. Hivatásos és amatőr történészek, újságírók, írók szívós munkájának köszönhetően derült fény ezekre az elhallgatott, tabu alá helyezett

tömeggyilkosságokra, mígnem a 90-es évektől emléktáblák, emlékhelyek kerültek a vajdasági temetőbe. Szabadkán a *Vergődő madár* nevű bronz emlékmű, Kalmár Ferenc 1994-re datálható alkotása 1125 orvul meggyilkolt szabadkai civil személynek állít emléket. Azonban mindmáig olyan szerb hangokat hallani, hogy a feltüntetettek áldozatok között háborús bűnösök – vagyis nyilasok – nevei is szerepelnek, sőt egyesek szerint a névsor „hemzseg” a háborús bűnösök neveitől, és erre bizonyítékok is vannak.

És most egy újabb emlékmű terve és előmunkálatai verik fel a port. Hosszadalmas huzavona után megszületett a határozat, hogy Újvidéken, nem temetőben, hanem köztéren, a Limánon felemelhető az újvidéki partizán megtorlás (elsősorban magyar, de nem csak magyar) áldozatainak emlékműve, ami szintén egy madár, egy fehér turul lesz, Szilágyi László márványszobra, és az lesz ráírva magyar, szerb és német nyelven, hogy „Minden ártatlan áldozat emlékére 1944–45”. Ezen az emlékművön végül is nem szerepelnek majd nevek, létezett azonban egy lista 1500 áldozatról (ezt mellékelték a kezdeményezéshez). Többek szerint, akik az emlékmű-állítás ellen tiltakozásokat szerveztek és szervezni is fognak – a hangadó az *Október 23-a Antifasiszta*

A „hideg napok” emlékműve Újvidéken

Az újvidéki polgárok az Antifasiszták Szövetségének szervezésében tiltakoztak a tervezett „magyar” emlékmű ellen, mondván, hogy a „névtelen áldozatok” leple alatt számos magyar fasiszta bújík meg

Front nevű szervezet – ezen a listán is föllelhetők magyar és nem magyar háborús bűnösök (nyilasok, csendőrök) nevei, amelyek közül az emlékmű ellenzői sokat föl is sorolnak. Egyfajta pártharc alakult ki: a kormányzó pártok – köztük a Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ) – és híveik az emlékmű mellett foglalnak állást, az ellenzéki pártok – köztük a Szerb Radikális Párt – és az újvidéki civilek sokasága pedig ellene. A tiltakozásokon újvidéki polgárok, aktivisták és ellenzékiek vesznek részt. A megszállókkal kollaborálók, az usztasák, a magyar hadsereg tisztjei, a csendőrök és a nyilasok nem „ártatlan áldozatok” voltak, állítják, pedig az ő nevük is szerepel azon a bizonyos listán.

A tiltakozók közül néhányan „politikai kereskedelmet” emlegetnek: ha a Vajdasági Magyar Szövetség támogatta, hogy Szabadka központjában hatalmas szobor emeltessék a nőverőként és „balkáni mészárosként” ismert I. Petar Karađorđević királynak, akkor ezért most cserébe a magyarok is emelhetnek emlékművet Újvidéken, ámbár korántsem a központban. Miloš Bešlin történész is „történelmi revizionizmusnak” tartja ezt

az emlékműállítást. Szerinte két jobboldali ideológia, illetve Vučić és Orbán szándékai találkoznak ez ügyben is. Bešlin azt állítja, hogy nem lehet egy városban két egymással ellentétes emlékmű – a Duna-partira és erre a most készülő limánira gondol; véleménye szerint az emlékmű állítói kihasználják az ártatlan áldozatokat, hogy velük fedezék a háborús bűnösöket, tehát összemossák a hóhért meg az áldozatot.

Kiss Gyula, az újvidéki VMSZ tisztségviselője úgy nyilatkozott, hogy az összes nézeteltérés egyetlen hiányzó dokumentum miatt, egészen pontosan az ártatlan áldozatok nevét tartalmazó lista *eltűnése* miatt adódott. Hogy ez a bizonyos lista hogy s mint tűnt el és ki állította össze, arról nincsenek információk, s az ügy így kriminális színezetet kezd ölteni.

Egyértelmű, hogy az újabb madaras (turulos?) emlékmű ügye politikailag befolyásolt, másrészt azonban az is igaz, hogy a vajdasági magyarok és a svábok rettenetesen megszenvedték a 44/45-ös megtorlást. Szinte mindannyiunk szűkebb-tágabb családjában akad legalább egy korabeli áldozat. Az is valószínű, hogy voltak a meggyilkoltak között nyilasok vagy nyilasszimpatizánsok (a Nyilas Párt földet ígért a csatlakozóknak), de voltak köztük tel-

A „névtelen áldozatok emlékének” szentelt emlékmű látványterve

jesen ártatlan emberek is, mégpedig az utóbbiak voltak sokkal, de sokkal többen. A tiszteletreméltó antifasiszták és a szerb történészek is hajlamosak megfelekedni a partizánok rémtetteiről. Érthető, hogy a magyar, német, horvát áldozatok utódai sérelmezik az igazságtétel hiányát, de az is érthető, amikor a nyilasok és usztasák ártatlanként feltüntetett nevei miatt tiltakoznak a szerbek.

Kérdés azonban, hogy a politikai érdekek hálójában vergődő kollektív emlékezet nem betegszik-e meg még jobban, ha „rossz orvosok” kezelik a történelmi traumákat. Az emlékművek érzékenysége és agressziója arra figyelmeztet, hogy nacionalista, a nemzeti sérelmeket feltéplő hozzáállással csak el-

mérgesítjük a sebeket. Ennek a vesztese pedig a többnemzetiségű Vajdaság.

Az alábbiakban Ivan Ivanjinak a mostanáig lezáratlan emlékművitához írt hozzászólását közlöm magyar fordításban. Ivan Ivanji 1929-ben született Bánátban, Nagybecskerekben (ma Zrenjanin) zsidó családban. Orvos szüleit 1941-ben Bánát német megszállása idején kivégezték. 1944 márciusában Ivant Auschwitzba, majd Buchenwaldba deportálták, ahonnan 1945 áprilisában szabadult. Jugoszláviában több mint húsz éven át Josip Broz Tito német tolmácsa volt, ezenkívül újságíró, író, műfordító (magyarról is fordított), dramaturg, diplomata.

Ivan Ivanji

Az újvidéki razzia

Számtalanszor leírtam már azt a reggelt, életem egyik kulcsfontosságú óráját, amikor első ízben csapt meg a halál szele.

Hideg napra ébredtünk 1942. január 20-án. Morcosan magamra tekertem a sálát, hogy az unokatestvéremmel elinduljunk az iskolába, a ház előtt azonban megtorpantunk egy nagy, magyar, szerb és német nyelvű plakát előtt. „Razzia...” Átfutottuk az indoklást: a városban gyanús alakok tekeregne, és nagy mennyiségű fegyvert rejtegetnek a lakosok, senki sem hagyhatja el a házát, az ablakokat tartásuk csukva, tilos kinézni az utcára.

Nincs iskola! Engem akkor semmi más nem érdekelt.

Volt egy félig-meddig hamisított keresztlevelem, amelyet Szabó Zoltán, a becskerekai református pap állított ki számomra. Bodgan Čiplić tanár úr beíratott az újvidéki magyar gimnáziumba, mintha az előző tanévben is oda jártam volna, így tökéletesen védettnek éreztem magam – tiszta magyar vagyok, legalábbis papíron.

A nagybátyám a húszas évek elején elvett egy sváb nőt, akinek a szülei rávették, hogy térjen át a római katolikus hitre. Bácskát megszállták a magyarok, a nagynéném eljött értem Becskerekre, és elvitt magával a biztonságosabbnak hitt Újvidékre. Szülővidékem, Bánát német fennhatóság alatt állt, zsidónak lenni ott halálos betegséggé vált, amelynek majd a szüleim is áldozatul esnek.

A razzia során egyetlen gyanús személyt, azaz kommunistát vagy kommunistaszimpatizánst sem tartóztattak le. Szerintem a csendőrök őket nem is üldözték, mert ők védekeztek volna, és biztosan fegyveres összecsapásra került volna sor. A razzia mint csendőri intézkedés az ártatlan emberek kirablására és tömeges legyilkolására szolgált ürügyül. Másnap, január 21-én kezdetét is vette az öldöklés. Azok az emberek élvezetüket lelték az ölésben. Emberek? Az ő esetükben Gorkij tévedett, az „ember” szó ez esetben elvesztette büszke tartalmát.

A nagybátyám lakásától alig néhány száz méterre, a Báni palotától ötven méternyire örült öldöklés folyt, mi pedig este titokban dzsesszt hallgattunk a rádióon; pontban tízkor elhangzott a „Lili Marleen” című német katonadal.

Hogy hány embert öltek meg, azt pontosan sosem lehetett megállapítani, mivel egész családokat likvidáltak anélkül, hogy bármi nyom maradt volna utánuk. 4500 áldozatból szoktak kiindulni, akik javarészt szerbek, zsidók és romák voltak, ezek közül 1246 ember nevét rögzítették.

A felekezeti hovatartozás alapján történő kivégzéseket január 24-én állították le Budapestről, az én tizenharmadik születésnapomon – a régi zsidó törvény szerint bár micvóm lehetett volna, mert a zsidó hagyomány szerint nagykorúvá lettem.

Amikor ismét elkezdődött a tanítás, zsidó társaink már nem voltak köztünk. A magyar gimnazis-

Ivan Ivanji

ták tüntetőleg szerbül kezdtek beszélni. Ennek az 1942-es évnek a nyarán ismét fürödtünk és rosszalkodtunk a strandon, ott, ahol néhány hónappal korábban sorban álltak az emberek, hogy megöljék, majd a jég alá taszítsák őket. A tavaszi esők és szelek átmosták a homokot. Nem gondoltunk a halottakra, könnyörtelen háborús nemzedék voltunk. Gyakran összejöttünk a pajtásunknál, Szöllősy Pistánál; az ő apja hentes volt, mindig kaptunk friss véres hurkát, májas hurkát, töpörtyűt.

Később azonban a regényeimben visszatértem a razziaára. *Az utolsó húzásban* a családfő, a férj partizánnak állt, s amikor ezredesként hazatért, hogy utánajárjon, hol kergették a halálba a feleségét meg az anyját, az utcán naivul megkérdezte tőle egy barátja, akinek fogalma sem volt az egészből: „És hogy van a szép felesége?”. A partizán erre az utcán összeverte a barátját, ami miatt csaknem megfosztották a rangjától. Később azt mondta, szerencse, hogy nem volt nála pisztoly, mert lelőtt volna mindenkit ott, az utcán. *A kisebbség magánya* című regényem-

ben a magyar hősem szempontjából írom le a razziát. Ő feltette magának a kérdést, hogy ő mint magyar vajon mennyire bűnös, noha személy szerint sem ő, sem az apja nem tettek semmit.

Az az igazság, s erre jól emlékszem, hogy amikor tizenhat évesen visszaérkeztem a lágerből, győztesnek éreztem magam, nem tűrtem gyámokat, sem a nagybátyámat, sem a nagynénémet, s amikor felkértek, hogy megfigyelőként vegyek részt a háborús bűnösök, a gyilkosok perében és nézzem végig a kivégzésüket, ezt elutasítottam. Én nem éreztem szükségét a bosszúnak, sokan azonban igen. Kivégezték néhány súlyos háborús bűnöst, de sok ártatlan németet és magyart is. Kivégezték az idősebb Szöllősyt is, akinek a véres és a májas hurkáit meg a töpörtyűt jóízűen

eszegettem a razzia után.

Újvidéken most rendeltek egy emlékművet, amelynek a felirata ez lesz: „1944/45 minden ártatlan áldozatának emlékére”. Egy tisztességes antifasiszta szervezet tiltakozik, mondván: nem engedik meg, hogy egy ilyen emlékművel rehabilitálják a háborús bűnösöket. Én nem értek velük egyet, hiszen a felirat *ártatlan áldozatokat* említ. Meggyőződésem, hogy tudatosan emlékeznünk kell azokra a győzelem utáni eseményekre is, amelyekre nem lehetünk büszkék, mert csak ezáltal nyerünk jogot arra, hogy tiszta szívvel emlékezzünk a halottainkra, és hogy elítéljük a vérengzőket.

Nyolcvan évvel ezelőtt a razzia során nekem semmi bajom nem esett, az újabb, még borzalmasabb halálos fenyegetés két évvel később ért Auschwitzban, de ma, a 93. születésnapomon megbékélve szemlélem, hogy mi minden történt velem; erről *Az én szép életem a pokolban* címmel írtam regényt.

Radics Viktória fordítása

